
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.2

А. О. Булейко

здобувач
Класичний приватний університет

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЙОВИМ КАЯТТЯМ: СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ

У статті розглянуто підходи щодо визначення умов (передумов) і підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям у сучасній доктрині кримінального права. Критично проаналізовано новели кримінального законодавства в частині визначення умов звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, внесені до ст. 45 КК Законом України від 12.02.2015 р № 198-VIII.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, дійове каяття, умови, передумови, підстави, корупційний злочин.

Передбачені в Кримінальному кодексі можливості (дозволи) обмежити за наявності для того підстав і умов кримінальну відповідальність і навіть звільнити особу, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності розцінюють як реалізацію в законотворчій діяльності принципу "обмеження меж кримінальної відповідальності" [1, с. 16]. Відтак, виважена та соціально й науково обґрунтована позиція законодавця щодо визначення відповідних підстав і умов звільнення від кримінальної відповідальності, чітке слідування законодавчим вимогам з боку працівників правозастосовних органів є передумовами виконання цими інститутами поставлених перед ними завдань.

Значний внесок у дослідження теоретичних і практичних питань звільнення особи від кримінальної відповідальності загалом і такого її різновиду, як звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, зробили такі українські автори, як: Ю. В. Баулін, М. Є. Григор'єва, О. О. Житний, О. Ф. Ковітіді, О. С. Козак, Ж. В. Мандриченко, О. В. Наден, Т. Б. Ніколаєнко, Г. О. Усатий, П. В. Хряпінський та ін. Незважаючи на перманентні наукові розробки та значну кількість наукових праць зазначених і багатьох інших авторів, окремі аспекти застосування звільнення від відбування покарання у зв'язку з дійовим каяттям і надалі залишаються дискусійними. Зокрема, це стосується проблеми визначення передумов (умов) і підстав застосування норми про звільнення, передбаченої ст. 45 КК України.

Метою статті є аналіз підходів вітчизняних дослідників щодо визначення умов (передумов) і підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям та їх уточнення з ураху-

ванням змін, внесених до ст. 45 КК Законом України від 12.02.2015 р № 198-VIII.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям є обов'язковим видом звільнення, оскільки таке рішення суду приймає не на власний розсуд, а згідно з приписами ст. 45 КК за наявності для того підстав і належних умов. Цей вид звільнення від кримінальної відповідальності характеризують притаманними тільки йому передумовами та підставами, які застосовують самостійно. Вони не можуть замінювати одну одну або сполучатися з іншими [2, с. 202]. Відтак, чітке розуміння вказаних обставин (чинників) і їх однозначне тлумачення є запорукою правильного застосування кримінального закону відповідно до тих завдань, які стоять перед інститутом звільнення від кримінальної відповідальності загалом. Так, Ю. В. Баулін вважає логічним говорити саме про передумови та підставу звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям [3, с. 369; 2, с. 202].

Передумова – це:

1) попередня умова існування, виникнення, діяння тощо чого-небудь [4, с. 178];

2) щось, що передуює явищу, яке розглядають, без наявності чого воно не існуватиме [5, с. 771].

Умова – це:

1) необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь;

2) обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь [6, с. 441].

Відтак, передумовами такого звільнення вчений пропонує визнавати:

1) вчинення особою злочину невеликої тяжкості;

2) вчинення особою злочину вперше. Передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності є вчинення нею не

тільки закінченого, а й незакінченого злочину, а також вчинення такого злочину однією особою чи у співучасті [2, с. 202]. Подібну думку підтримують і інші науковці [7; 8; 9]. Підстава – це те головне, на чому ґрунтується що-небудь, або те, чим пояснюють, виправдовують вчинки, поведінка кого-небудь [10, с. 1728]. Відповідно, підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності є її дійове каяття, яке характеризують трьома складовими елементами, а саме: 1) щирим каяттям у вчиненому злочині; 2) активним сприянням розкриттю злочину; 3) повним відшкодуванням завданих збитків або усуненням заповідної шкоди [11, с. 130]. При цьому акцентують увагу на тому, що відсутність хоча б однієї з цих складових виключає підставу для звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 45 КК.

У межах дисертаційної роботи "Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям" (2003 р.) О. О. Житний розглянув питання розвитку інституту звільнення від кримінальної відповідальності в українському законодавстві й законодавстві зарубіжних країн, визначив поняття та дав загальну характеристику звільненню від кримінальної відповідальності, показав соціально-правову зумовленість встановлення звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, охарактеризував підстави й умови такого звільнення, об'єктивні та суб'єктивні ознаки дійового каяття [12]. Питання про підставу звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям автор вирішував з урахуванням його кримінально-політичного й формально-правового боку, або з погляду його форми й змісту. У межах власного дослідження він обґрунтував, що формальною (правовою) підставою цього виду звільнення є кримінально-правова норма, вміщена у ст. 45 КК, а матеріальною (фактичною) – недоцільність реалізації кримінальної відповідальності особи, яка дієво розкаялася, у зв'язку з досягненням низки соціально позитивних результатів: ліквідації шкідливих наслідків злочину, відшкодування або компенсації за їх заподіяння, збереження матеріальних і організаційних ресурсів при розкритті й розслідуванні цього злочину.

Під умовами звільнення від кримінальної відповідальності О. О. Житний запропонував розуміти описані в нормі про звільнення від кримінальної відповідальності обставини, сукупність яких визначає необхідність (або можливість) застосування вказаного в цій нормі виду звільнення. Автором була вироблена загальна класифікація умов звільнення від кримінальної відповідальності, згідно з якою умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям розподілені таким чином: а) умова про невелику тяжкість вчиненого злочину є незаміщуваною, об'єктивною, позитивною, попередньою, стосується вчиненого діяння; б) умова про вчинення злочину вперше є незаміщуваною, об'єктивною, негативною, попередньою; в) умова про

щире каяття є незаміщуваною, суб'єктивною, позитивною, попередньою, стосується посткримінальної поведінки особи; г) умова про активну допомогу в розкритті злочину є незаміщуваною, суб'єктивною, позитивною, яка стосується посткримінальної поведінки особи; д) умови про повне відшкодування збитків або усунення шкоди є заміщуваними, суб'єктивними, позитивними, попередніми, стосуються посткримінальної поведінки особи.

Пізніше у своїй дисертаційній роботі "Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям" М. Є. Григор'єва визначила юридичну природу й поняття дійового каяття. Вона дослідила механізм кримінально-правового регулювання відносин, які виникають при звільненні особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям; визначила передумови й підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям; розкрила кримінально-правові наслідки такого звільнення; вивчила та узагальнила судову практику у справах про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям, обґрунтувала пропозиції щодо її вдосконалення та сформулювала рекомендації з удосконалення КК України щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям [5].

Аналізуючи передумови та підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям, автор дійшла висновку, що необхідно розмежувати передумову звільнення від кримінальної відповідальності, якою є вчинення злочину невеликої тяжкості вперше, та підстави звільнення, а саме: дійове каяття за наявності його трьох елементів: щирого каяття, активного сприяння розкриттю злочину, повного відшкодування завданих збитків або усунення заповідної шкоди. Таким чином, М. Є. Григор'єва фактично погоджується з позицією Ю. В. Бауліна та О. О. Дудорова, характеризуючи звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, говорить тільки про умови такого звільнення, вказуючи на те, що згідно зі ст. 45 КК звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям здійснюють, якщо: 1) особа вчинила злочин вперше; 2) діяння належить до злочинів невеликої тяжкості або необережних злочинів середньої тяжкості; 3) встановлено позитивну посткримінальну поведінку, яка виявляється в щирому каятті особи, активному сприянні розкриттю злочину, повному відшкодуванні завданих збитків або усуненні заповідної шкоди. Вона також наголошує на тому, що, за загальним правилом, ст. 45 КК може бути застосована за наявності всіх перелічених у ній обставин, які засвідчують дійове каяття особи [13, с. 579]. Подібну позицію науковець розглядає і в іншій праці [14, с. 308].

В одному з останніх підручників з Загальної частини кримінального права Ю. В. Бау-

лін уточнює свою позицію¹ і вказує вже не на передумови, а на передумову звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям. Такою передумовою вчений пропонує визнавати вчинення особою злочину невеликої тяжкості вперше або необережного злочину середньої тяжкості. Підставою звільнення від кримінальної відповідальності визнають дійове каяття особи, яке характеризують трьома елементами, а саме: 1) щирим каяттям; 2) активним сприянням розкриттю злочину; 3) повним відшкодуванням завданих збитків або усуненням заподіяної шкоди [15, с. 331].

У постанові Пленуму ВСУ України "Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності" від 23.12.2005 р. № 12 зазначено умови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Так, умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності визнають вчинення нею певного умисного злочину, незалежно від того, закінчений він чи ні, вчинений одноособово чи у співучасті. Підставою такого звільнення може бути або певна поведінка особи після вчинення злочину, яку держава заохочує (дійове каяття, примирення винного з потерпілим, припинення злочинної діяльності та добровільне повідомлення про вчинене тощо), або настання певної події (наприклад, зміна обстановки, закінчення строків давності) [16].

Реферативний огляд наведених та інших публікацій, присвячених визначенню передумов (умов) і підстав звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, дає змогу говорити про відсутність кардинально відмінних позицій у їх розумінні. У зазначених працях доволі чітко простежують підхід щодо визнання умовами (передумовами) такого звільнення, зокрема, вчинення умисного або необережного злочину невеликої тяжкості вперше або вчинення вперше необережного злочину середньої тяжкості. Підставою ж для звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 45 КК України визнають певну посткримінальну поведінку особи, яку заохочує держава, що полягає в дійовому каятті, яку характеризують сукупністю таких невід'ємних компонентів, як: щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину та повного відшкодування завданих особою збитків або усуненням заподіяної шкоди.

Разом з цим на сьогодні коло умов (передумов), необхідних для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, на підставі ст. 45 КК України розширене за рахунок такої умови, як те, що вчинений особою вперше умисний чи необережний злочин невеликої тяжкості чи вчинений особою вперше необережний злочин середньої тяжкості не належать до корупційних злочинів, вичерпний перелік яких наведено у примітці до ст. 45 КК. Такими злочинами наразі визнано

злочини, передбачені ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України.

Науковці, здійснивши системний аналіз змін до Кримінального кодексу України, що внесені, відповідно до Закону України "Про Національне антикорупційне бюро" від 14.10.2014 р. № 1698-VII, до ст. 45-48, 69, 74, 75, 79, 81, 82, 86, 87, 91 і спрямовані на обмеження можливості застосовувати окремі положення вказаних норм щодо осіб, які вчинили корупційні злочини, виявили ряд проблемних питань як у визначенні переліку корупційних злочинів [17, с. 386-388] і розміщенні цього переліку у ст. 45 КК (норма, яка регламентує окрему підставу звільнення від кримінальної відповідальності) [18, с. 390], так і при звільненні від кримінальної відповідальності та покарання осіб, які вчинили корупційні злочини [19, с. 400].

В аспекті нашого дослідження особливий інтерес становить аналіз переліку корупційних злочинів на предмет потенційної можливості уточнення кола умов застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям за вчинення злочинів певної категорії. Наприклад, до переліку злочинів, які унеможливають звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 45 КК та за іншими статтями, належить ч. 3 ст. 320 КК, яка передбачає відповідальність за заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами або прекурсорами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. Судячи з аналізу санкції відповідної кримінально-правової норми, яка передбачає, зокрема, такий вид покарання, як позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, цей злочин є умисним злочином середньої тяжкості. Водночас у ст. 45 КК зазначено, що звільнення можливо тільки за умови вчинення необережного злочину середньої тяжкості. Тож навіть і за згадування про цей злочин у примітці до ст. 45 КК особа, яка його вчинила, не могла бути звільнена від кримінальної відповідальності через відсутність певної передумови. Те саме стосується й злочинів, передбачених ч. 3 ст. 191, ч. 2 ст. 262 (тяжкий умисний злочин), ч. 2 ст. 308 (тяжкий умисний злочин), ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 410 (тяжкий умисний злочин), ч. 2 ст. 365-1, ст. 368 та ін. Ураховання умов вчинення корупційного злочину при вирішенні питання про можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, а точніше незастосування такого звільнення, може ґрунтуватися на тому, що особа вчинила один із злочинів, передбачених, зокрема, ст. 357, 354, ч. 1 ст. 210, ч. 1 ст. 364, ч. 1 ст. 364-1 КК України.

Висновки. Отже, підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям визнають її певну посткримінальну поведінку, яку заохочує

¹ Йдеться про позицію, висловлену в монографії "Звільнення від кримінальної відповідальності" 2004 р.

держава, – дійове каяття, з якою КК України пов'язує звільнення особи від кримінальної відповідальності. Відповідно умовами (перелікованими) наразі визнають такі обставини: 1) особа вчинила злочин невеликої тяжкості вперше; 2) особа вчинила вперше необережний злочин середньої тяжкості; 3) вказані злочини не є корупційними. З урахуванням висловлених науковцями зауважень з приводу недостатньо продуманого підходу до визначення переліку корупційних злочинів, вказаних у ст. 45 КК України, перспективними в цьому напрямі дослідження є обмеження при вирішенні питань звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання з випробуванням або ж умовно-дострокового звільнення осіб, які вчинили корупційні злочини.

Список використаної літератури

1. Панов М. І. Принципи кримінального права і їх реалізація у кримінальному правотворенні / М. І. Панов // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 жовт. 2015 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Харків : Право, 2015. – С. 11–17.
2. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю. В. Баулін // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 185–207.
3. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю. В. Баулін // Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / відп. ред. Ю. В. Баулін. – Донецьк : Кальміус, 2013. – С. 368–387.
4. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 6. – С. 178.
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – Москва : Рус. яз., 1997. – 944 с.
6. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 10. – 1979.
7. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям : монографія / О. О. Житний ; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 152 с.
8. Наден О. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. В. Наден ; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2003. – 20 с.
9. Григор'єва М. Є. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. Є. Григор'єва ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2007. – 20 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / (уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел). – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
11. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія / Ю. В. Баулін. – Київ : Атіка, 2004. – 296 с.
12. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. О. Житний. – Харків, 2003. – 20 с.
13. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – Київ : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.
14. Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посіб. / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. – Київ : Ваіте, 2014. – 944 с.
15. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. – Харків : Право, 2015. – 528 с.
16. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особивід кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>.
17. Ярмиш Н. М. Ціна помилки законодавця (щодо переліку корупційних злочинів у ст. 45 КК України) / Н. М. Ярмиш // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 жовт. 2015 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Харків : Право, 2015. – С. 385–389.
18. Лемешко О. М. Аналіз змін та доповнень до КК України щодо протидії корупції / О. М. Лемешко // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 жовт. 2015 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Харків : Право, 2015. – С. 390–392.
19. Горох О. П. Щодо проблеми звільнення від покарання осіб, які вчинили корупційні злочини / О. П. Горох // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 жовт. 2015 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Харків : Право, 2015. – С. 400–403.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2015.

Булейко А. О. Условия и основания освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием: состояние научной разработки

В статье проанализированы подходы к определению условий и оснований освобождения лица от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием в современной доктрине уголовного права. Критически проанализированы новеллы уголовного законодательства в части определения условий освобождения лица от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием, которые были внесены в ст. 45 УК Законом Украины от 12.02.2015 г № 198-VIII .

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, деятельное раскаяние, условия, основания, коррупционное преступление.

Buleiko A. Conditions and the basis of exemption from criminal liability in connection with active repentance: the state of scientific development

The article discusses approaches to determine the conditions (prerequisites) and grounds exemption from criminal liability in connection with its confession of guilt in the modern doctrine of criminal law. Focuses on that the release from criminal liability in connection with active repentance is a mandatory form of release with appropriate conditions and grounds therefore clear understanding of these circumstances (factors), their unambiguous interpretation is the key to proper application of criminal law accordance with the tasks facing the Institute of exemption from criminal liability in general. The review of publications with abstracts devoted to the definition of prerequisites (conditions) and the grounds for exemption from criminal liability in connection with active repentance suggests the absence of radically different positions in their understanding. In these works, quite clearly seen approach to recognition conditions (prerequisites) such exemption including committing in the first an intentional or negligent minor offense or the commission of careless crimes of medium gravity for the first time. The reason is the exemption from criminal liability under Art. 45 Criminal Code of Ukraine define specific post-criminal behavior of a person, which is made up of such composite parts as: sincere repentance, active assistance in detecting crime and full compensation face losses and elimination of the caused harm. Critical analysis of the novels of the criminal law in determining the conditions of exemption from criminal liability in connection with active repentance made to Art. 45 Criminal Law of Ukraine № 198-VIII of 02.12.2015 p.

Key words: exemption from criminal liability, active repentance, conditions, foundation, corruption crime.